GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal

ISSN:3048-9792
Volume: 2
Issue: 4
Special Issue: 1
September: 2025

સાહિત્યનો NEP 2020 સાથે અનુબંધ

અલ્ફાજ વહોરા

સરદાર પટેલ કૉલેજ ઑફ એજ્યુકેશન,બાકરોલ

સારાંશ

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 (NEP 2020) શિક્ષણને સર્વગ્રાહી, લવચીક અને જીવનકૌશલ્ય આધારિત બનાવવા પર ભાર મૂકે છે, જેમાં ભાષા, સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યને કેન્દ્રસ્થાને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. સાહિત્ય માનવ ભાવનાઓનું પ્રતિબિંબ છે અને વિચારશક્તિ, સર્જનાત્મકતા, નૈતિક મૂલ્યો તથા સાંસ્કૃતિક સંરક્ષણમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. NEP 2020 અંતર્ગત માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ, ત્રિભાષા સૂત્ર, સાહિત્યિક કૃતિઓનું સંકલન અને અનુભવ આધારિત અભ્યાસ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓમાં તર્કશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ અને ભાવનાત્મક બુદ્ધિ વિકસાવવામાં આવે છે.

NEP 2020 અને સાહિત્ય વચ્ચેનો અનુબંધ શિક્ષણને માત્ર જ્ઞાન પ્રદાન સુધી મર્યાદિત ન રાખી જીવનદર્શન અને રાષ્ટ્ર નિર્માણ તરફ દોરી જાય છે. NEP માટે સાહિત્ય અભ્યાસનો વ્યાપ વધારવો, શિક્ષક તાલીમ, ડિજિટલ સામગ્રી અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ જરૂરી છે, જ્યારે સાહિત્ય ક્ષેત્ર માટે યુવાનોને આકર્ષવા, સ્થાનિક સાહિત્યનું દસ્તાવેજીકરણ, નવા લેખકોને પ્રોત્સાહન અને સાહિત્યિક અનુવાદ જરૂરી છે. આ બંનેનો સુમેળ ભાવિ પેઢીનેજ્ઞાનસભર, સંવેદનશીલ અને સાંસ્કૃતિક રીતે સમૃદ્ધ નાગરિક તરીકે ઘડવામાંઅગત્યનો છે.

પ્રસ્તાવના:

શિક્ષણ માનવજીવનના સર્વાંગી વિકાસનું મૂળ આધારસ્તંભ છે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 **(NEP 2020)** એ ભારતના શિક્ષણક્ષેત્રમાં એક ક્રાંતિકારી પગલું છે, જેનો હેતુ શિક્ષણને વધુ સર્વગ્રાહી, લવચીક

ISSN:3048-9792
Volume: 2
Issue: 4
Special Issue: 1
September: 2025

અને જીવનકૌશલ્ય આધારિત બનાવવાનો છે. આ નીતિમાં ભાષા, સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યને શિક્ષણના કેન્દ્રમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે, જેથી વિદ્યાર્થીઓ માત્ર વિષયજ્ઞાનમાં નહીં પરંતુ વિચારશક્તિ, સર્જનાત્મકતા અને સંવેદનશીલતામાં પણ સમૃદ્ધ બને.

➢ સાહિત્ય માનવભાવનાઓનો અરીસો છે, જે સમાજ, સંસ્કૃતિ અને જીવનમૂલ્યોને પ્રતિબિંબિત કરે છે. **NEP 2020** માં સાહિત્યને શિક્ષણપ્રક્રિયામાં સંકલિત કરવાનું મહત્વ માન્ય રાખવામાં આવ્યું છે, કેમ કે સાહિત્ય ભાષા પ્રત્યેનો પ્રેમ, અભિવ્યક્તિની કળા અને નૈતિક મૂલ્યોવિકસાવવામાં અનિવાર્ય ભૂમિકા ભજવે છે. જ્યારે **NEP 2020** અને સાહિત્ય એકબીજા સાથે જોડાય છે, ત્યારે તે શિક્ષણને માત્ર જ્ઞાન આપવાનું માધ્યમ નહીં પરંતુ જીવન જીવવાનું કળાશીલ માર્ગદર્શન પણ બનાવી દે છે.

➢ **NEP 2020** અને સાહિત્ય વચ્ચે અનુબંધ :–

● હેતુઓ :

❖ **NEP 2020** અને સાહિત્યના અનુબંધનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે શિક્ષણ પ્રણાલીમાં ભાષા અને સાહિત્યને કેન્દ્રસ્થાને રાખી, વિદ્યાર્થીઓના સર્વાંગી વિકાસ, સાંસ્કૃતિક સંરક્ષણ, સર્જનાત્મકતા અને માનવ મૂલ્યો નો વિકાસ કરવો. આ અનુબંધ દ્વારા જ્ઞાન આધારિત સમાજ અને રાષ્ટ્રનિર્માણ માં યોગદાન આપતાં, વિદ્યાર્થીઓને વિચારશક્તિ, ભાવનાત્મક બુદ્ધિ, કલ્પનાશક્તિ અને આજીવન શિક્ષણ ની દિશામાં આગળ વધારવા માટેનું માધ્યમ ઉભું થાય.

● લક્ષણો :

➢ ભાષા આધારિત શિક્ષણ – માતૃભાષા અને સ્થાનિક ભાષામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ પર ભાર.

➢ સાંસ્કૃતિક સંરક્ષણ – સાહિત્ય દ્વારા ભારતીય સંસ્કૃતિ અને પરંપરાનું જતન.

➢ સર્વાંગી વિકાસ – જ્ઞાન, કૌશલ્ય, સર્જનાત્મકતા અને નૈતિક મૂલ્યોનો વિકાસ.

➢ ત્રિભાષા સૂત્ર – ભાષા વૈવિધ્ય અને પરસ્પર સમજણને પ્રોત્સાહન.

➢ સાહિત્ય સંકલન – શિક્ષણક્રમમાં કાવ્ય, ગદ્ય, નાટક અને લોકસાહિત્યનો સમાવેશ.

➢ વિચારશક્તિનો વિકાસ – સાહિત્યના અભ્યાસથી તર્કશક્તિ અને કલ્પનાશક્તિ વિકસે છે.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 2
Issue: 4
Special Issue: 1
September: 2025

- ભાવનાત્મક બુદ્ધિ – સાહિત્ય દ્વારા સંવેદનશીલતા અને સહાનુભૂતિનો વિકાસ.
- જીવનદર્શન – જીવનનામૂલ્યો અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીની સમજણ.
- બહુમુખી અભ્યાસક્રમ – ભાષા, સાહિત્ય અને અન્ય વિષયો વચ્ચે સમન્વય.
- વિદ્યાર્થી કેન્દ્રિત અભ્યાસ – શીખનારાના રસ અને અનુભવો પર આધારિત શિક્ષણ.
- **NEP 2020** અને સાહિત્ય વચ્ચેનો સંબંધ :

NEP 2020 અને સાહિત્ય વચ્ચેનો સંબંધ સંકલન, પરસ્પર આધાર અને સહવિકાસ પર આધારિત છે. **NEP 2020** શિક્ષણમાં ભાષા અને સાહિત્યને અનિવાર્ય ઘટક માને છે, કારણ કે સાહિત્ય વિદ્યાર્થીઓને માત્ર ભાષા શીખવતું નથી, પરંતુ માનવ મૂલ્યો, સંસ્કૃતિ સંરક્ષણ અને સર્જનાત્મકતા નો વિકાસ કરે છે.

- **NEP 2020** હેઠળ:

- માતૃભાષા આધારિત શિક્ષણ દ્વારા સાહિત્યનું ગાઢ અભ્યાસ શક્ય બને છે.
- ત્રિભાષા સૂત્ર વિદ્યાર્થીઓને ભાષા વૈવિધ્ય અને સાહિત્યિક પરંપરા સાથે પરિચિત કરે છે.
- અનુભૂતિ આધારિત અભ્યાસ દ્વારા સાહિત્ય જીવન સાથે જોડાય છે.
- નૈતિક અને જીવન મૂલ્યો સાહિત્યનામાધ્યમથી વધુ અસરકારક રીતે પ્રસરતા થાય છે.

આ રીતે, **NEP 2020** સાહિત્યને શિક્ષણક્રમમાં પરસ્પરપૂરકતા ના સિદ્ધાંત સાથે જોડે છે, જ્યાં શિક્ષણ માત્ર જ્ઞાનપ્રદાન સુધી મર્યાદિત ન રહી, પરંતુ વિચારશક્તિ, ભાવનાત્મકબુદ્ધિ અને જીવનદર્શન નો વિકાસ પણ કરે છે.

- **NEP 2020** અને સાહિત્યમાં કરવા જેવા સુધારા અને વધારા :–

- **NEP 2020** માટે સુધારા અને વધારા

- સાહિત્યનો અભ્યાસ વધારવો – અભ્યાસક્રમમાં સ્થાનિક, રાષ્ટ્રીય અને વૈશ્વિક સાહિત્યના ઉત્તમ સર્જનોનો સમાવેશ કરવો.
- શિક્ષકતાલીમ :
- ભાષાઅનેસાહિત્યભણાવનારશિક્ષકોનેઆધુનિકશૈક્ષણિકપદ્ધતિઓમાંતાલીમઆપવી.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 2
Issue: 4
Special Issue: 1
September: 2025

➢ ડિજિટલ સાહિત્ય સામગ્રી – ઈ–બુક્સ, ઓડિયો બુક્સ અને ઈન્ટરએક્ટિવ લર્નિંગ પ્લેટફોર્મ વિકસાવવું.

➢ સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ – સાહિત્ય સાથે જોડાયેલા ક્વિઝ, કાવ્યપાઠ, વાર્તાસ્પર્ધા અને નાટ્ય પ્રવેશ જેવી પ્રવૃત્તિઓ વધારવી.

➢ બહુભાષી અભ્યાસક્રમ – ત્રિભાષા સૂત્રને અસરકારક રીતે અમલમાં મુકવો.

● સાહિત્ય ક્ષેત્ર માટે સુધારા અને વધારા :

➢ યુવાનોને આકર્ષણ – આધુનિક માધ્યમો (સોશિયલમીડિયા, પોડકાસ્ટ, વિડિઓઝ) દ્વારાસાહિત્યપ્રત્યેરસવધારવો.

➢ સ્થાનિક સાહિત્યનું દસ્તાવેજીકરણ – લોકસાહિત્ય અને પ્રાદેશિક સાહિત્યને ડિજિટલ સ્વરૂપે સાચવવું.

➢ નવા લેખકોને પ્રોત્સાહન – સ્પર્ધાઓ, પ્રકાશન સહાય અને ફેલોશિપ યોજનાઓ શરૂ કરવી.

➢ સાહિત્યિક અનુવાદ –વિવિધ ભાષાના શ્રેષ્ઠ સાહિત્યનું અનુવાદ કરીને વિશાળ વાચકવર્ગ સુધી પહોંચાડવું.

➢ વિદ્યાલય સ્તરે પ્રોત્સાહન – શાળાઓમાં સાહિત્ય મંડળો **(Literary Clubs)** સ્થાપી સર્જનાત્મક લેખન અને વાંચનની પ્રવૃત્તિઓ વધારવી.

❖ **NEP 2020** માટેના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો :

i)સર્વાંગી વિકાસ – જ્ઞાન, કૌશલ્ય, નૈતિક મૂલ્યો અને સર્જનાત્મકતાનો વિકાસ.

ii)ભાષા પ્રાવિણ્ય – માતૃભાષા અને અન્ય ભાષાઓમાં સંપ્રેષણ ક્ષમતાનો વિકાસ.

iii)જીવન કૌશલ્ય – તર્કશક્તિ, સમસ્યા હલ કરવાની ક્ષમતા અને ટીમ વર્કમાં સુધારો.

iv)ડિજિટલ સાક્ષરતા – ટેક્નોલોજી આધારિત શિક્ષણના ઉપયોગમાં નિપુણતા.

v)સાંસ્કૃતિક જાગૃતિ – સ્થાનિક અને વૈશ્વિક સંસ્કૃતિ પ્રત્યે સમજણ અને સન્માન.

ISSN:3048-9792
Volume: 2
Issue: 4
Special Issue: 1
September: 2025

❖ સાહિત્ય માટેના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો :

i) વાંચન કુશળતા – વિવિધ સાહિત્ય પ્રકારો દ્વારા વાંચનની ગહનતા અને ગતિમાં સુધારો.

ii) અભિવ્યક્તિ કૌશલ્ય – લેખન, વક્તૃત્વ અને સર્જનાત્મક અભિવ્યક્તિમાં પ્રગતિ.

iii) માનસિક સમૃદ્ધિ – કલ્પનાશક્તિ, સંવેદનશીલતા અને ભાવનાત્મક બુદ્ધિમાં વધારો

iv) મૂલ્ય શિક્ષણ – નૈતિકતા, આદર્શો અને માનવ મૂલ્યોનો સંવર્ધન

v) સાંસ્કૃતિક સંરક્ષણ – પરંપરા, લોકસાહિત્ય અને ભાષા વારસાનું જતન.

સમાપન :

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 અને સાહિત્ય, બંને શિક્ષણના બે એવા સ્તંભ છે જે એકબીજાના પરસ્પર સહકારથી વધુ મજબૂત બને છે. **NEP** 2020 શિક્ષણને સર્વાંગી, સર્વસમાવેશી અને જીવન કૌશલ્ય આધારિત બનાવવાનું સ્વપ્ન ધરાવે છે, જ્યારે સાહિત્ય ભાષા, સંસ્કૃતિ અને માનવ મૂલ્યો ને જીવંત રાખવાનું કાર્ય કરે છે.

જ્યારે શિક્ષણપ્રણાલીમાં સાહિત્યનું સંકલન થાય છે, ત્યારે તે વિદ્યાર્થીઓને માત્ર વિષયજ્ઞાન આપતું નથી, પણ વિચારશક્તિ, સર્જનાત્મકતા, ભાવનાત્મકબુદ્ધિ અને જીવનદર્શન આપે છે. આ રીતે, **NEP** 2020 અને સાહિત્યનો અનુબંધ માત્ર શૈક્ષણિક સુધારો નથી, પરંતુ રાષ્ટ્ર નિર્માણ માટેનું મજબૂત સાધન પણ છે.

આ બંને વચ્ચેનો સુમેળ અને ગાઢસંબંધ ભાવિપેઢીને જ્ઞાનસભર, સંવેદનશીલ અને સાંસ્કૃતિક રીતે સમૃદ્ધ નાગરિક તરીકે ઘડવામાં અગત્યની ભૂમિકા ભજવશે.

સંદર્ભો (References) :-

1. National Education Policy 2020 – Ministry of Education, Government of India https://www.education.gov.in/nep2020

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 2
Issue: 4
Special Issue: 1
September: 2025

2. NEP 2020: Implementation Plan – National Council of Educational Research and Training (NCERT) https://ncert.nic.in/nep.php
3. National Education Policy 2020 – Highlights – Press Information Bureau, Government of India https://pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=1642049
4. ચૌહાણ, મનીષ. ભારતીય સાહિત્યનો પરિચય, ગુજકામ પ્રકાશન, અમદાવાદ, 2018.
5. દવે, શરદ. ગુજરાતી સાહિત્યનો ઈતિહાસ, સ્નેહ પ્રકાશન, રાજકોટ, 2016
6. UNESCO. Education and Cultural Heritage: The Role of Literature in Learning. Paris: UNESCO Publishing, 2019.